

## NASILJENOST I RAZMJESTAJ STANOVNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Posljednji jugoslovenski popis stanovništva od 31-3-1961. godine pokazao je da bosansko-hercegovačko područje naseljava 5,274.886 stanovnika. Zatim, da Bosna i Hercegovina u ukupnom porastu stanovništva nije dobila onoliko stanovnika koliko je trebalo da dobije zahvaljujući visokom prirodnom priraštaju njenog stanovništva, koji je najveći u Jugoslaviji. Odgovor na ovo pitanje daje konačni rezultati pomenutog popisa. Ipak, on bi otprilike trebalo da bude ovakav: stanovništvo Bosne i Hercegovine se iseljava i to iseljavanje je daleko veće od useljavanja u ovu republiku, tj. BiH ima negativan migracioni saldo. U kojim pravcima i u kolikom broju se kreće stanovništvo koje se iseljava, kao i u kolikom broju se useljava u ovu republiku, teško je odgovoriti. Sigurno je jedno: Bosna i Hercegovina je istovremeno imigraciono i emigraciono jugoslovensko područje. Posljednji popis stanovništva je još pokazao da se stanovništvo i unutar same republike znatno razmješta.

Bosna i Hercegovina i pored toga što ima negativan migracioni saldo ukupnom godišnjem porastu jugoslovenskog stanovništva daje više od jedne četvrtine. Oko 1880. bosansko-hercegovačko stanovništvo je činilo samo jednu osminu ukupnog jugoslovenskog stanovništva, a posljednji popis pokazuje da će u bliskoj budućnosti taj udio biti povećan na jednu petinu. Ovakav bi udio u ukupnom jugoslovenskom stanovništvu odgovarao otprilike učešću bosansko-hercegovačkog područja u ukupnom jugoslovenskom području.

Prvi popis stanovništva Bosne i Hercegovine izvršen je 1879, koji je izvršila Austro-Ugarska po okupaciji ove pokrajine. I prije ovog »prvog« popisa stanovništva bilo je pokušaja da se dođe do brojnog stanja stanovništva. On njih je vrijedno spomenuti Jukićevu procjenu iz 1840. i tursku procjenu iz 1876. Jukić je procjenjivao da je na ondašnjoj bosansko-hercegovačkoj teritoriji živjelo oko 1,100.000 stanovnika, a turska procjena oko 1,263.000 stanovnika. Za perioda Austro-Ugarske izvršena su još tri popisa: 1855, 1895 i 1910.

Broj stanovnika u Bosni i Hercegovini po popisima iz austro-ugarskog perioda bio je: 1879. — 1,158.164, 1855. — 1,330.091, 1895. — 1,568.092 i 1910. — 1,898.044 stanovnika sa gustom naseljenosti na km<sup>2</sup> u prvom 22, drugom 23, trećem 30 i četvrtom 37,5.

Od popisa stan. iz austro-ugarskog perioda stanovništvo Bosne i Hercegovine je popisivano do danas još pet puta kroz tzv. jugoslovenske popise 1921. i 1931, između dva svjetska rata, i 1948, 1953. i 1961, poslije drugog svjetskog rata. Broj stanovnika Bosne i Hercegovine kroz ove jugoslovenske popise bio je: 1921. — 1,889.029, 1931. — 2,323.555, 1948. — 2,563.767, i u predzadnjem 1953. — 2,847.459 stanovnika sa gustom naseljenosti na km<sup>2</sup> u prvom 37,8, drugom 45,1, trećem 50,1, četvrtom 53,7 i posljednjem petom 64,1. Pada u oči neznatno povećanje broja stanovnika naročito u dva perioda: u period 1910—1921. i 1931—1948, što se uglavnom objašnjava činjenicom velikog gubitka stanovništva u prvom i drugom svjetskom ratu koji su bili međusobno najveći, ako ne i najveći u Jugoslaviji. Pa ipak, bosansko-hercegovačko stanovništvo se za osamdeset i dvije godine knjižno je prošlo od 1879. do 1961. 80-tovno uprostručilo, a gustina naseljenosti po km<sup>2</sup> porasla sa 22 na 64,1. Iako

je po broju stanovnika treća među republikama Jugoslavije, gustinom naseljenosti na km<sup>2</sup> je tek četvrta i ispod gustine naseljenosti za FNRJ koja je 72,4. Ispred nje su: Srbija, Slovenija i Hrvatska, a iza nje Makedonija i Crna Gora. Naseljenost Jugoslavije po km<sup>2</sup> za četiri decenije porasla je za 23, a Bosna i Hercegovina za 28,5 (za period 1921—1961). Ako bismo ovo sveli na proste pokazatelje, onda izlazi da Bosna i Hercegovina svake godine dobija u gustini naseljenosti na km<sup>2</sup> po još jednog stanovnika. Sve ovo bi, razumljivo se, važno kada bi bosansko-hercegovačko područje bilo «idealno» nastanjeno. Praktički to nije, niti je moguće. Situacija izgleda sasvim drugačije kada se razmotri raspored bosansko-hercegovačkog stanovništva po manjim područjima kao što su političko-teritorijalne jedinice: srezovi i opštine. Razmatrati i upoređivati podatke po teritorijalnim jedinicama, srezovima i opštinama iz posljednjeg popisa stanovništva sa podacima iz ranijih, naročito predratnih, nemoguće je. Izuzetak bar za sada je upoređivanje podataka po teritorijalnim jedinicama između posljednjeg i preposljednjeg popisa stanovništva. Razumljivo, samo velikim naporima jugoslovenskih statističkih stručnjaka u svim zvaničnim, tzv. prvim ili prethodnim rezultatima popisa iz 1961. dati su i podaci za te iste teritorijalne jedinice i za 1953. tako da je jedino preposljednji popis preveden na političko-teritorijalnu podjelu posljednjeg popisa.<sup>1)</sup> Na dan popisa stanovništva iz 1961. NRBiH je bila podijeljena na dvanaest srezova sa sto dvadeset i dvije opštine.

Bosansko-hercegovački srezovi su bili u prosjeku po veličini svoga teritorija među najvećima u FNRJ. Ovo je naročito važno za Mostar koji je bio daleko prostraniji od bilo koga sreza u Jugoslaviji.

Sarajevo, Tuzla i Livno nalazili su se takoda među deset najprostranijih srezova u Jugoslaviji, koji bi iza Mostara došli po redu: Niš, Zaječar, Stip, Gospić, Sarajevo, Titovo Užice, Tuzla, Kraljevo, Zrenjanin i Livno. Teritorijalno najmanji bosansko-hercegovački srez Brčko, veći je bio od preko 50% jugoslovenskih srezova van BiH. Veličinom teritorijalnog područja i bosansko-hercegovački srezovi su se međusobno razlikovali. Grupi teritorijalno najprostranijih u BiH pored pomenutih može se pribrajati još i Banja Luka. Nešto manji su Prijedor, Bihać, Goražde i Doboj, a najmanji Brčko, pa Jajce i Zenica. Od sto dvadeset i dvije opštine u Bosni i Hercegovini teritorijalno je najveća bila Mostar, pa Foča, a najmanja Vogošća. Mostar i Foča, teritorijalno su bili veći od nekih srezova u NR Hrvatskoj (Čakovec, Koprivnica, Križevci, Slavonska Požega, Slavonski Brod, Varaždin), a ne mnoge manji od Murske Sobote u NR Sloveniji.

Po ukupnom broju stanovnika Tuzla je dolazila na prvo mjesto među bosansko-hercegovačke srezove. Odmah do nje je Sarajevo, i u Jugoslaviji ispred njih su jedino bili: Beograd, Zagreb, Niš i Novi Sad. Iza Tuzle i Sarajeva po apsolutnom broju stanovnika srezovi bi išli po redu: Mostar, Banja Luka, Brčko, Doboj, Zenica, Prijedor, Bihać, Goražde, Jajce i Livno. U poređenju sa podacima iz popisa stanovništva 1953. najviši indeks porasta

<sup>1)</sup> Česte političko-teritorijalne promjene mijenjaju granice srezova i opština. Promjene su naročito intenzivne od uspostavljanja komunalnog sistema i pri njegovoj evoluciji sve do danas. Od 31/3 — 1961. do danas ukinuto je (3) opština, tako da ih sada u NRBiH ima 112.

stanovništva je bio u srezovima: Zenica (128,8), Sarajevo (126,7) i Tuzla (122,2) a najmanji u srezovima Livno (106,8) i Mostar (106,9).

Među srezovima BiH najveća gustina naseljenosti po km<sup>2</sup> bila je u srezovima: Brčko 114, zatim Zenica 88, pa Doboj i Tuzla 84.

Veću gustinu naseljenosti od republike imaju još srezovi: B. Luka, Sarajevo i Prijedor, a manju: Bihać, Goražde, Jajce, Mostar i Livno. Gustina naseljenosti na km<sup>2</sup> po srezovima pokazala je najviši porast u srezovima: Zenica 22, Tuzla 18, Sarajevo 11, Doboj i Brčko 10 itd.

Naseljenost po općinama na km<sup>2</sup> je drugačija od naseljenosti po srezovima jer pokazuje znatne oscilacije.

U srezu Banja Luka je najgušće naseljena bila općina Banja Luka i gustina naseljenosti po km<sup>2</sup> joj je šest puta bila veća od gustine naseljenosti u najrjeđe naseljenoj općini ovog sreza, Krupci na Vrbasu. U srezu Bihać općina Velika Kladuša i Cazin, Bihać dođe tek na treće mjesto, a općine Drvar i Bos. Petrovac su najrjeđe naseljene općine ovog sreza.

U srezu Brčko najgušće naseljene općine su bile Orašje, Bos. Samac, Brčko i Ugljevik, a najrjeđe Gradačac. Po ostalim srezovima najgušće naseljene općine su: u srezu Doboj općine Tešanj, Bosanski Brod i Doboj; u srezu Goražde općina Goražde; u srezu Jajce općina Jajce; u srezu Livno općina Livno; u srezu Mostar općina Ljubuški; u srezu Prijedor općina Prijedor; u srezu Sarajevo gradske općine Sarajevo Centar i Sarajevo Novo; u srezu Tuzla općina Tuzla i u srezu Zenica općina Zenica.

Najgušće naseljene općine u Bosni i Hercegovini su bile: Sarajevo Centar sa 748, Sarajevo Novo 635, Banja Luka 275, Tuzla 265, Vogošća 183 itd., a najrjeđe općine, Preodac 12,4, Bosansko Grahovo 14,7 i Glamot 15,8.

Općine u NRBiH na dan popisa stanovništva  
1961. godine

Općine prema broju stanovnika na km <sup>2</sup>	Broj općina
Preko 200	4
Od 150—199	4
Od 100—149	21
Od 75—99	21
Od 50—74	25
Od 30—49	38
Ispod 30	17
<b>S V E G A</b>	<b>122</b>

Gustina naseljenosti po km<sup>2</sup> u poređenju sa podacima popisa 1953. najviše je bila porasla u općinama: Sarajevo Novo za 228, Sarajevo Centar za 108, Tuzla za 71, Vogošća i Banja Luka za 64, Ilidža za 58, Zenica za 47, Lukavac za 37, Breza za 30, Banovići za 28 itd.

Smanjenje broja stanovnika u poređenju sa 1953. registrovano je samo u deset bosansko-hercegovačkih općina. Ovakav broj je procentualno odnosu na ukupni broj općina bio znatno manji od procenta u bilo kojoj

od republike. Opštine u kojima je registrovan »manjak«<sup>7</sup> stanovništva uglavnom su sa područja srezova: Mostar, Livno, Jajce i Bihać.

Koncentracija stanovništva u krupnija naselja i BiH je veoma niska i nižu ima samo Crna Gora. Od 6081 naselja koliko ih je u popisu bilo u BiH samo ih je 137 sa brojem stanovnika preko 2000. U ovih 137 naselja živilo je oko 24% bosansko-hercegovačkog stanovništva. Sa brojem stanovnika od 2000—2999 bilo je 84, u grupi od 3000—4999 stanovnika 38, u grupi od 5000—9999 stanovnika 25, u grupi od 10000—19999 stanovnika 8, u grupi od 20000—49999 stanovnika 3 i u grupi preko 50000 stanovnika 2 naselja. U deset najvećih bosansko-hercegovačkih naselja: Sarajevu, Banja Luci, Tuzli, Mostaru, Zenici, Brčkom, Bijeljini, Bihaću, Doboju i Prijedoru živilo je na dan popisa iz 1961. oko 12% ukupnog bosansko-hercegovačkog stanovništva.

Gustina naseljenosti po opštinama je bila najveća u najvećim naseljima. Najveća je bila u naselju Sarajevo gdje je na km<sup>2</sup> živjelo 6474 stanovnika, u Zenici 3617, Tuzli 3425, Mostaru 1602, Banja Luci 2151 itd. Interesantno je da je u grupi većih naselja Republike najveću gustinu naseljenosti iza Sarajeva imalo naselje Vareš i to 4599 stanovnika na km<sup>2</sup>.

Ako neka od ovih naselja, naročito najveća, promatramo kao gradske komplekse,<sup>8</sup> onda gustina naseljenosti dobija nešto izmijenjen oblik. Ona iznosi za grad Sarajevo 1290, Banja Luku 1960, Tuzlu 2461, Mostar 629, Zenicu 1700 stanovnika na km<sup>2</sup>. Među gradovima bosansko-hercegovački gradovi gustinom naseljenosti kreću se oko jugoslovenskog prosjeka, a jugoslovenski se kreće na nivou evropskog prosjeka koji iznosi oko 2000 stanovnika na km<sup>2</sup>.

Nije teško zapaziti da je u razmještaju bosansko-hercegovačkog stanovništva bilo znatnih pomjeranja. Najznačajnija kretanja su bila na relaciji selo-grad, pri čemu su rasla naročito ona naselja u kojima je bilo intenzivne industrijske izgradnje. To su uglavnom gradska naselja i naselja gradskog tipa. Brz porast je zapažen i kod tzv. satelitskih naselja većim gradskim naseljima. Značajan porast registrovan je, uopšte, u gradskim kompleksima. Pod impulsom industrijalizacije gradovi su dobijali sve veći broj funkcija, od kojih su najznačajnije proizvodne, i na taj način privlačili okolno stanovništvo i sve više postajali jezgra u kojima se, i oko kojih se stanovništvo stratifikovalo. Ovo naročito važi za najveće bosansko-hercegovačke gradove, na primjer: Sarajevo, Tuzlu, Zenicu, Banja Luku, Mostar, Bihać, Doboju, Prijedor itd.

Kakav profil ima jedna takva stratifikacija pokazao primjeri: dok je gustina naseljenosti na km<sup>2</sup> u području sreza Tuzla 94, ona se povećava u području opštine Tuzla na 286, u gradskom području Tuzle na 2461 i u naselju Tuzla kao jezgri na 3425. Sa 95 u području sreza Zenica, 168 u području opštine Zenica na 1575 u gradskom području Zenice i na 3617 u naselju Zenica kao jezgri itd. Zatim, opadaju ona seoska naselja koja se nalaze daleko od komunkacije. Stanovništvo tzv. viših područja pokazuje tendenciju spuštavanja prema nižim i još naselja iz tzv. dalje prigradske zone opadaju jer im se stanovništvo sve više seli u grad ili u bližu prigradsku zonu, pri čemu ponekad dolazi do izgradnje »divljih«<sup>9</sup> kolonija. Deagrarizacija bosansko-hercegovačkog

<sup>7</sup> Jugoslovenska statistika proučava gradove kao »gradsko statističko područje« koje obuhvata glavno gradsko naselje sa grupom njemu neposredno susjednih naselja.

stanovništva imala je brži tempo od urbanizacije, pa bi stoga o tome trebalo voditi mnogo više računa. Urbanizacija bi trebala da se razvija za više plana. Naročito je pozitivno u razmješaju bosansko-hercegovačkog stanovništva što se stanovništvo grupisalo u ona naselja koja se odlikuju proizvodnim funkcijama. Ovo na određen način pokrpujaju naselja. S obzirom da je u najvećem broju slučajeva depopulacija registrovana kod naselja razbijenog i raštrkanog tipa, ona u neku ruku utiče i na organizaciju prostora. Primjera radi 12% bosansko-hercegovačkog stanovništva živi u njenih deset najvećih naselja i to na površini koja zaprema samo 0,2% ukupne bosansko-hercegovačke površine. Faktori ekonomske prirode u najvećem broju slučajeva bili su pobuda za migriranje stanovništva. Razumljivo, skladan razvitak industrije i poljoprivrede bile najbolja garancija da migriranje stanovništva zadobije normalne dimenzije.

**Opštine u NRBiH na dan popisa stanovništva 1961. godine prema naseljenosti**

**I. Opštine sa naseljenošću preko 200 stanovnika na km<sup>2</sup>**

- |                    |                  |
|--------------------|------------------|
| 1. Banja Luka      | 3. Sarajevo Novo |
| 2. Sarajevo Centar | 4. Tuzla         |

**II. Opštine sa naseljenošću od 150—199 stanovnika na km<sup>2</sup>**

- |          |            |
|----------|------------|
| 1. Breza | 3. Vogošća |
| 2. Iliđa | 4. Zenica  |

**III. Opštine sa naseljenošću od 100—149 stanovnika na km<sup>2</sup>**

- |               |                       |
|---------------|-----------------------|
| 1. Bijeljina  | 12. Kozarac           |
| 2. Bos. Samac | 13. Prijedor          |
| 3. Brčko      | 14. Visoko            |
| 4. Gradačac   | 15. Bos. Petrovo Selo |
| 5. Orašje     | 16. Gračanica         |
| 6. Ugljevik   | 17. Kozluk            |
| 7. Bos. Brod  | 18. Lukavac           |
| 8. Derventa   | 19. Srebrenik         |
| 9. Doboj      | 20. Zivinice          |
| 10. Odžak     | 21. Vitez             |
| 11. Tešanj    |                       |

**IV. Opštine sa naseljenošću od 75—99 stanovnika na km<sup>2</sup>**

- |                   |                  |
|-------------------|------------------|
| 1. Ivanjska       | 12. Sanski Most  |
| 2. Cazin          | 13. Kiseljak     |
| 3. Veitka Kladaša | 14. Banovići     |
| 4. Čelić          | 15. Bratunac     |
| 5. Maglač         | 16. Kalesija     |
| 6. Modriča        | 17. Zvornik      |
| 7. Goražde        | 18. Busovača     |
| 8. Čitluk         | 19. Kakanj       |
| 9. Grude          | 20. Novi Travnik |
| 10. Ljubuški      | 21. Travnik      |
| 11. Ljubija       |                  |

**V. Opštine sa naseljenošću od 50—74 stanovnika na km<sup>2</sup>**

- |                    |                     |
|--------------------|---------------------|
| 1. Bos. Gradiška   | 14. Mostar          |
| 2. Bronzani Majdan | 15. Bos. Dubica     |
| 3. Laktaši         | 16. Bos. Kostajnica |
| 4. Prnjavor        | 17. Bos. Novi       |
| 5. Bihać           | 18. Omarska         |
| 6. Bos. Krupa      | 19. Sanica          |
| 7. Teslić          | 20. Hadžići         |
| 8. Višegrad        | 21. Ilidža          |
| 9. Bugojno         | 22. Lopare          |
| 10. Ličica         | 23. Srebrenica      |
| 11. Jaice          | 24. Zavidovići      |
| 12. Mrkonjić Grad  | 25. Zepče           |
| 13. Capijina       |                     |

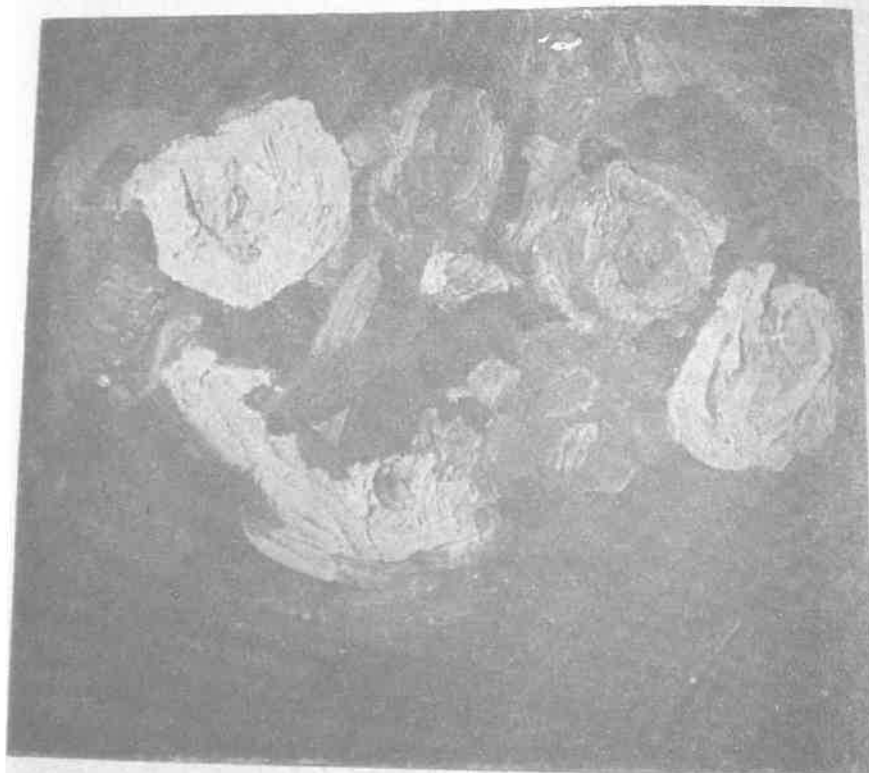
VI. Opštine sa naseljenošću od 22-49 stanovnika na km<sup>2</sup>

- |                    |                   |
|--------------------|-------------------|
| 1. Čitluk          | 16. Jablanica     |
| 2. Kotor Varoš     | 17. Konjic        |
| 3. Krupa na Vrbasu | 18. Posušje       |
| 4. Gornji Vakuf    | 19. Prozor        |
| 5. Štarel          | 20. Stolec        |
| 6. Čajniče         | 21. Ključ         |
| 7. Fuča            | 22. Lučki Palanka |
| 8. Rogatica        | 23. Fojnica       |
| 9. Rudo            | 24. Knežev        |
| 10. Barač          | 25. Glog          |
| 11. Donji Vakuf    | 26. Pale          |
| 12. Gornji Vakuf   | 27. Vareš         |
| 13. Sipovo         | 28. Kladanj       |
| 14. Duvno          | 29. Sekovići      |
| 15. Livno          | 30. Vlasenica     |

VII. Opštine sa naseljenošću ispod 20 stanovnika na km<sup>2</sup>

- |                  |                 |
|------------------|-----------------|
| 1. Bos. Petrovac | 10. Nevesinje   |
| 2. Drvar         | 11. Ravno       |
| 3. Bos. Grahovo  | 12. Trebinje    |
| 4. Glamoč        | 13. Han Pijesak |
| 5. Kupres        | 14. Kalinovik   |
| 6. Preodac       | 15. Sokolac     |
| 7. Bičica        | 16. Trnovo      |
| 8. Gacko         | 17. Ulog        |
| 9. Ljubinje      |                 |

ALIGRUDIĆ VIDAK



Mica Todorović: »Mrtva priroda«, ulje